

Taloudellinen ajattelu ja kansantalouden tilinpito – Tekstianalyttinen tutkimus valtiovarainministereiden budjettipuheista 1974-1994

VISA HEINONEN*, JURI MYKKÄNEN§, MIKA PANTZAR†
JA SEPPO ROPPONEN‡

1 Johdanto

Talouspolitiittisen keskustelun ulkopuolinen tarkkailija saattaa joskus ihmetellä keskustelun perusrakenteen säilymistä vuodesta toiseen samanlaisena, vaikka on varsin perusteltua sanoa, että talouspolitiittisten toimien kohteena oleva yhteiskunta muuttuu joskus hyvinkin radikaalisti. Voidaan kysyä, ovatko esimerkiksi taloustieteellinen maailmankuva ja tilinpitojärjestelmien kehitys sellaisia historiallisia tekijöitä, jotka etäännyttävät talouden kielen poliittisen aktivismin kontekstista. Työllisyyden painottaminen hallituksen talouspolitiittisessa keskustelussa voisi olla esimerkki poliittisesta aktivismita. Samoin voidaan kysyä, miten kuluttajien

ja kotimarkkinoiden asema näkyy talouspuheessa. Kuinka paljon kuluttaminen ja kansalaisten hyvinvointi saavat tilaa talouden ajattelumalleissa? Tämän tapaisten kysymysten siivittämänä olemme tutkimuksessamme (Heinonen, Mykkänen, Pantzar ja Roponen 1996) tarkastelleet valtiovarainministereiden kansantaloudellisessa yhdistyksessä pitämiä budjettiesitelmää vuosilta 1974-1994 (Taulukko 1)

Tutkimuksessa pyrimme kehittämään empiiristä tekstianalyysia poliittisessä kontekstissa ja tapoja kuvata tekstin rakennetta visuaalisesti. Erityinen kiinnostuksen kohteemme oli se, minkälainen kuva talouspolitiikan suomalaisesta mallista (esim. Pekkarinen ja Vartiainen 1993) saadaan, jos lähtökohdaksi otetaan systemaattinen vuodesta toiseen kertyvä tekstimateriaali ja sen tutkimuksellinen tiivistäminen.

Käytettävissä olevaa aineistoa - 20 budjettiesitelmää ja niiden kommenttipuheenvuorot - lähestyimme useasta eri näkökulmasta. Talouspolitiittisia ydinväitteitä tarkastelevassa substantiaalisessa osassa tarkastelimme talouspolitiittista retoriikkaa talouden lähihistorian näkökul-

* VTL, erikoistutkija, kuluttajatutkimuskeskus
§ Ph.D., apulaisprofessori, Helsingin yliopisto
† KTT, tutkimuspäällikkö, kuluttajatutkimuskeskus
‡ VTK, tutkimusohjaaja, kuluttajatutkimuskeskus

Taulukko 1 Valtiovarainministerien pitämät budjettiesitelmät Kansantaloudellisessa Yhdistyksessä 1974-1994

Esitelmä pidetty (julkaistu)	Esitelmä (viitteemme)
24.10.1974 (Kak 1975:1)	Johannes Virolainen: Talouspolitiikan haasteet lähivuosina (Virolainen 1975)
30.10.1975 (Kak 1976:1)	Heikki Tuominen: Vuoden 1976 budjettiesityksen taloustausta (Tuominen 1976)
01.11.1976 (Kak 1977:1)	Esko Rekola: Budjettipolitiikan linjasta (Rekola 1977)
18.10.1977 (Kak 1978:1)	Paul Paavela: Finanssi- ja rahapolitiikan mahdollisuuksista kansantalouden elvyttämisessä (Paavela 1978a)
17.10.1978 (Kak 1978:4)	Paul Paavela: Finanssipolitiikan linjat (Paavela 1978b)
10.08.1979 (Kak 1979:4)	Ahti Pekkala: Budjettipolitiikan linjasta (Pekkala 1979)
27.10.1980 (Kak 1980:4)	Ahti Pekkala: Näkökohtia valtion tulo- ja menoarviosta vuodelle 1981 (Pekkala 1980)
13.10.1981 (Kak 1981:4)	Ahti Pekkala: Talousarvio vuodelle 1982 (Pekkala 1981)
07.10.1982 (Kak 1982:4)	Ahti Pekkala: Talouspolitiikan lähiajan näkymät (Pekkala 1982)
10.10.1983 (Kak 1983:4)	Ahti Pekkala: Vuoden 1984 tulo- ja menoarvioesitys (Pekkala 1983)
04.10.1984 (Kak 1984:4)	Ahti Pekkala: Vuoden 1985 tulo- ja menoarvioesitys (Pekkala 1984)
08.10.1985 (Kak 1985:4)	Ahti Pekkala: Vuoden 1986 tulo- ja menoarvio (Pekkala 1985)
14.10.1986 (Kak 1986:4)	Esko Ollila: Vuoden 1987 budjetti (Ollila 1986)
15.10.1987 (Kak 1987:4)	Erkki Liikanen: Vuoden 1988 budjetti (Liikanen 1987)
11.10.1988 (Kak 1988:4)	Erkki Liikanen: Budjettiesitelmä (Liikanen 1988)
(Kak 1989:4)	Erkki Liikanen: Budjettiesitelmä (Liikanen 1989)
03.10.1990 (Kak 1990:4)	Matti Louekoski: Vuoden 1991 budjettiesitys (Louekoski 1990)
24.09.1991 (Kak 4/1991)	Iiro Viinanen: Vuoden 1992 budjettiesitys (Viinanen 1991)
08.09.1992 (Kak 4/1992)	Iiro Viinanen: Talouspolitiikka ja vuoden 1993 budjettiesitys (Viinanen 1992)
21.09.1993 (Kak 4/1993)	Iiro Viinanen: Talouspolitiikka ja vuoden 1994 budjettiesitys (Viinanen 1993)
14.09.1994 (Kak 4/1994)	Iiro Viinanen: Talouspolitiikka ja vuoden 1995 budjettiesitys (Viinanen 1994)

---

masta. Kiinnitimme huomiota myös siihen, kuinka budjettiesitelmän laatimisen rutiinit ministeriössä ja erityinen yleisö - Kansantaloudellinen yhdistys - vaikuttavat esitelmien sisältöön ja muotoon. Talouden kielessä esiintyviä dualismeja tarkastelimme avointa ja suljettua sektoria koskevien tekstisegmenttien avulla (kts. Heinonen, Mykkänen ja Pantzar 1996). Kol-

mas näkökulma oli taloudellisten käsitteiden muodostama suhdeverkosto. Tässä artikkelissa keskitymme vain viimeksi mainittuun: mekaaniseen käsitteiden välisten suhteiden analyysiin, jossa lähtökohtana on budjettiesitelmien kansantaloutta koskevat tilannearviot. Menetelmällisesti vaativan tehtävän erityisenä kiinnostuksen kohteena ovat erilaisten talouden muut-

tujien välille oletetut rakenteelliset (lähinnä kausaaliset) kytkennät.

2 Menetelmä

Tarkastelun kohteena on siis suomalaisen talouspolitiikan (tai ahtaammin valtiovarainministeriön harjoittaman finanssipolitiikan) taustalla oleva käytännön talousteoria¹ siten kuin se on välittynyt valtiovarainministereiden esittämänä budjetin diagnostisina, kansantalouden seurantaan liittyvinä perusteluina. Analyysin kohteeksi on valittu vain selvästi kansantalouden toteutunutta kehitystä analysoivat esitelmiin jaksot (diagnostiikka).

Budjettiesitelmien analyysissa käytetyt tutkimusmenetelmät ovat suurelta osin laadullisia, mutta tutkimuksessa on tehty myös joitakin tilastollisia analyyseja. Vastaavasti tutkimuksessa voidaan erottaa kaksi melko erillistä vaihetta: toisaalta laadullinen koodausorientoitunut analyysi ja toisaalta tilastollinen verkostoanalyysi. Koodausorientoitunut analyysi tehtiin tutkimuksen alkuvaiheessa. Verkostoanalyysi tehtiin vasta tutkimuksen loppuun.

Aineiston analyysi aloitettiin tutustumalla huolellisesti kirjoitettuihin esitelmiin. Julkaistut esitelmät siirrettiin tietokoneelle ja niistä muodostettiin tutkimusaineisto *Atlas/ti*-ohjelmaan (ohjelman käytöstä laadullisessa analyysissa ks. Moilanen ja Roponen 1994 ja Strübing 1995). Laadullinen koodausorientoitunut analyysi toteutettiin esitelmä kerrallaan siten, että

aluksi merkittiin ne esitelmien kohdat, joissa tehtiin tilannearvio taloudessa tapahtuneesta kehityksestä. Kyseiset kohdat koodattiin käsiteltyyn aiheeseen sopivilla koodeilla sekä ns. vaihekoodeilla, jotka kuvaavat diagnostisoivien kohtien keskinäistä järjestystä esitelmässä. Koodeina käytettiin esitelmissä olevia kansantaloudellisia muuttujia (vaihtotase, työllisyys, inflaatio, jne.). Koodattujen muuttujien väliset suhteet luokiteltiin sen mukaan, liitettiinkö muuttujat esitelmissä kausaalisesti, assosiativisesti vai esiintyivätkö muuttujat ilman yhteyttä muihin muuttujiin.

Koodausta voidaan kuvata esimerkillä. Heikki Tuominen käsitteli vuonna 1975 pitämänsä esitelmän alussa budjetin laatimisen lähökohtatilannetta seuraavaan tapaan:

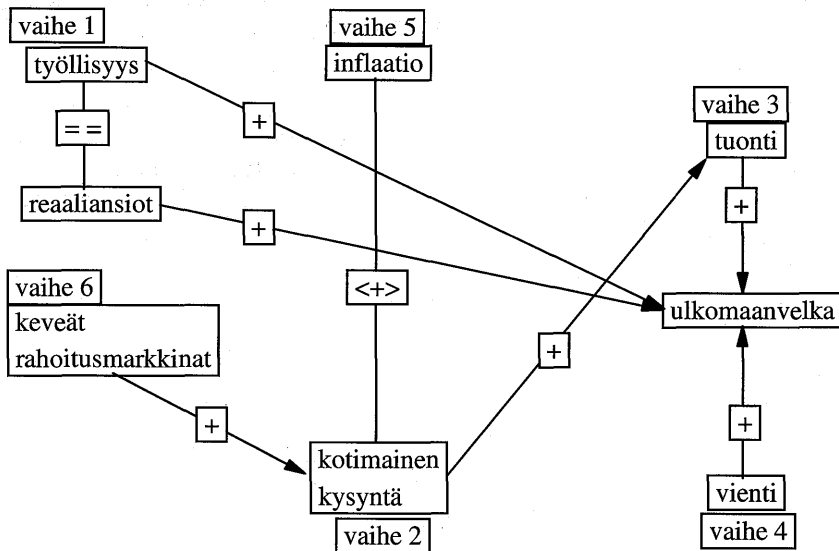
Työllisyystilanteemme on pysynyt tähän syksyyn saakka hyvänä varsinkin useimpiin Länsi-Euroopan maihin verrattuna. Keskimääräiset reaaliensiot ovat nousseet selvästi sekä viime että vielä tänä vuonna. Tämä on kuitenkin tapahtunut ulkomaisen velkaantumisen kustannuksella.

Vuosina 1973-1975 tavaroiden ja palvelusten kotimainen käyttö on lisääntynyt lähes viidenneksen, mutta tuotanto vain vajaan kymmenneksen. Huomattava osa kotimaisesta kysynnästä on peitetty tuonnilla ja tuontienemmyys on rahoitettu lisäämällä ulkomaista velkaa. (Tuominen 1976, 12.)

Sitaatin ensimmäinen kappale koodattiin ensimmäisenä diagnostisoivana kohtana koodeilla "vaihe 1", "reaaliensiot", "työllisyys" sekä "ulkomaanvelka". Diagnoosi jatkuu heti seuraavassa kappaleessa kotimaisessa kysynnässä tapahtuneen muutoksen tarkastelulla. Lause "Huomattava osa kotimaisesta kysynnästä on peitetty tuonnilla" merkittiin koodeilla "vaihe 2", "tuonti" ja "kotimainen kysyntä" ja lause "tuontienemmyys on rahoitettu lisäämällä ul-

¹ Käytännön talousteorialla tarkoitamme talouspolitiikan valmistelussa käytettyjen taloudellisten käsitteiden ja niiden välille oletettujen syyseuraus-suhteiden kokonaisuutta, jolla voidaan olettaa olevan formaalin talousteorian kanssa yhteisiä alueita mutta jota ei voida kokonaan palauttaa formaaliin teoriaan.

Kuvio 1 Heikki Tuomisen puheen graafinen kuvaus

“komaista velkaa” koodeilla “vaihe 3”, “ulkomaanvelka” ja “tuonti”. Esitelmän diagnoosiosien koodaamista jatkettiin tähän tapaan esitelmän loppuun saakka, minkä jälkeen koodeista, niiden välisistä suhteista sekä esiintymisjärjestyksestä piirrettiin diagnostiikkaa kuvaava graafinen esitys.

Kuvan vasemmassa ylänurkassa näkyvät koodit “vaihe 1”, “työllisyys” ja “reaaliansiot”. Kuva kertoo, että puheen diagnostisoiva kohta käsittelee työllisyyttä ja reaaliensioita sekä näiden yhteyttä ulkomaaanvelkaan. Työllisyyden ja reaaliensioiden välillä oleva symboli == kuvaa työllisyyden ja reaaliensioiden välistä yhteyttä: ne liittyvät jollakin tavalla toisiinsa, mutta Tuominen ei kerro miten.

Tuominen toteaa työllisyytilanteen pysyneen hyvänä ja reaaliensioiden kasvaneen ulkomaaanvelan kustannuksella. Olemme määritelleet työllisyyden ja ulkomaaanvelan sekä reaaliensioiden ja ulkomaaanvelan välisen suhteen muotoon “X kasvattaa Y:tä”. Tällaiset suhteet

on merkitty kuvioihin + -symbolilla. Viivan päässä oleva nuoli kuvaa vaikutuksen suuntaa, sitä kumpi on X ja kumpi on Y. Joissakin esitelmissä on käytetty myös suhdetta “X alentaa Y:tä”. Nämä suhteet on merkitty - symbolilla. Kuvan keskellä näkyvä kotimaisen kysynnän ja inflaation suhde on esimerkki hyvin harvinaisesta suhteesta: <+> -symboli kuvaa kaksisuuntaista vaikutusta, kotimainen kysyntä lisää inflaatiota ja inflaatio kotimaaista kysyntää.

Kuvat tehtiin alun perin sijoittelemalla käytetyt käsitteet melko mielivaltaisesti ympäriin. Näin muodostuneita kuvia oli kuitenkin vaikea vertailla keskenään, eivätkä ne kuvanneet erityisen selkeästi esitelmän sisältöä. Sijoittelemalla käsitteitä uudelleen pyrittiin löytämään luontevampi tapa kuvata esitelmissä käytettyjä käsitteitä. Lopulta päädyimme jakamaan kuvat kahden akselin avulla. Kuvan yläosaan pyrittiin sijoittamaan tarjontaan liittyviä käsitteitä ja alosaan kysyntätekijöitä. Vastaavasti kuvan oikeaan reunaan sijoitettiin ulkomaiset tekijät ja va-

sempaan reunaan kotimaiset tekijät. Vaikka kaikille käsitteille ei olekaan mahdollista määrittellä oikeaa sijaintia, kukin käsite on mahdollisuuksien mukaan pyritty sijoittamaan karkean kansantalouden tilinpidon ryhmittelyn mukaan. Palaamme myöhemmin kansantalouden tilinpidon keskeisyyteen.

Edellisen kaltaisissa kulkukaavioissa esitettyjen käsiteverkostojen avulla on ollut mahdollista arvioida mitkä käsitteet esiintyvät missäkin puheessa, millaisia yhteyksiä eri käsitteillä on keskenään sekä luoda yleiskuva kansantaloudellisesta käsiteistöstä, tunnistaa kunkin puheen keskeiset käsitteet ja vertailla eri puheissa esiintyviä käsiteverkostoja. Vertaileva analyysi on mahdollistanut puheissa tapahtuvien historiallisten ja aikasidonnaisten muutosten tarkastelun.

Vertailevan analyysin pohjaksi laadittiin kaikista puheista yhdistetty käsitekartta, jossa näkyivät aluksi kaikki ne budjettiesitelmissä käytetyt kansantaloutta diagnostisoivat käsitteet, joilla oli keskinäisiä kausaalisuhteita. Tarkoituksena oli ensiksi häivyttää yksittäisten puheiden väliset erot, jotta voitaisiin tuoda esiin talouspolitiikan pääasiallisen suunnitteluinstituution, valtiovarainministeriön, ajattelutapa kokonaisuudessaan (yksittäiset puheet saattavat olla hyvin satunnaisia ja valikoivia teorian suhteen). Tämän jälkeen käsitekarttaa rajattiin poistamalla siitä esiintymistiheydeltään ja intensiteetiltään (suhteiden määrän mukaan) marginaaliset tekijät. Yhdistetty käsitekartta tuotettiin *Ucinet*-ohjelmalla, joka laski käsitteiden viittaussuhteiden pohjalta laaditusta yhteysmatriisista yhteyksien väliset voimakkuudet sekä käsitteiden muodostamat alaryhmät ja "klikit". Graafinen esitys toteutettiin *Krackplot*-

ohjelmalla.¹

Diagnostisoivia käsitteitä ja niiden välisiä yhteyksiä analysoiden käytiin läpi kaikkiaan kaksitoista puhetta. Esitelmiä valikoitaessa pyrittiin monipuoliseen otokseen siten, että analysoitavaksi tulisi mahdollisimman monen ministerin esitelmiä. Ahti Pekkalan poikkeuksellisen pitkä ministerikausi (1979-1987) näkyy myös

Taulukko 2 Koodattujen esitelmien pitovuodet ja esitelmän pitäneet valtiovarainministerit.

Vuosi	Valtiovarainministeri
1974	Johannes Virolainen
1975	Heikki Tuominen
1976	Esko Rekola
1978	Paul Paavela
1979	Ahti Pekkala
1980	Ahti Pekkala
1981	Ahti Pekkala
1984	Ahti Pekkala
1985	Ahti Pekkala
1987	Erkki Liikanen
1991	Iiro Viinanen
1994	Iiro Viinanen

esitelmien valinnassa. Aineiston monipuolisuutta lisää myös se, että tarkasteltavaan ajanjaksoon mahtuu BKT:n suhteellisilla muutoksilla mitattuna kaksi syvää taantumaa (1975-1977 ja 1990-1994) sekä kaksi noususuhdannetta (1978-1980 ja 1986-1989).

Budjettiesitelmit ovat syntyneet aina tietystä ajallisesta kontekstista ja ne heijastavat aina paitsi konventionaalisia ajattelumalleja niin myös kutakin yhteiskunnallista historiallista tilaa. Tätä ajallista kontekstia lähestyimme tarkastelemalla esitelmien ydinväitteitä. Ydinväitteellä tarkoitamme esitelmän kohtaa, jossa joko

¹ Kiitämme Petri Uuskylää Helsingin yliopiston valtio-opin laitokselta menetelmäkonsultaatiosta.

Talulukko 3 Budjettiesitelmien ydinmuuttujat budjettiesitelmissä 1974-1994

Muuttuja	74	75	76	78	79	80	81	84	85	87	91	94	Yht
inflaatio	1	2	1	2	2	3	1	8	0	2	2	1	25
työllisyys	2	2	1	1	2	2	2	2	1	4	1	2	22
reaaliansiot	0	2	0	1	1	4	2	1	0	1	0	0	12
kilpailukyky	1	0	0	5	2	3	2	0	1	3	3	2	22
kokonaistuotanto	1	0	1	3	3	3	2	3	1	3	3	3	26
vaihtotaseen vaje	4	0	1	2	0	4	1	3	0	3	1	1	20
kotimaiset investoinnit	6	0	0	2	1	4	0	0	2	4	0	2	21
kotimainen kysyntä/ rahamarkkinoiden ke-	0	4	1	1	1	0	2	0	0	3	0	2	14
vienti	0	1	0	2	0	2	1	2	1	3	0	6	18
YHTEENSÄ	1	1	1	2	1	1	1	3	0	4	4	1	20
YHTEENSÄ	16	12	6	21	13	26	14	22	6	30	14	20	200
Ydinmuuttujat (%)	41	75	67	67	50	45	47	25	39	32	33	43	12
Ydinsuhteet (%)	71	86	75	100	67	80	73	59	56	83	81	90	77

della tärkeällä tavalla. Ensiksi talouspolitiikan perusteeksi laadittua analyysia ei pyritä systemaattisesti verifioimaan tai falsifioimaan. Toiseksi muuttujien suuri määrä, aggregointitasojen vaihtelu ja sektorikohtaisten yksityiskohojen keskinäinen heterogeenisuus ja valikoiuus tekee taloustieteellisen mallintamisen käytännössä mahdottomaksi ja vaikeuttaa analyysien vertailtavuutta tieteellisessä mielessä. Näistä eroavuuksista huolimatta talouspoliittinen diagnoosi esittää makrotaloustieteen tapaan kansantalouden muuttujien välisenä kausaalisuhteiden järjestelmänä.

Kokonaisuudessaan ministereiden esittämät kansantalouden analyttiset katsaukset ovat joitakin poikkeuksia lukuunottamatta olleet heterogeenisiä, varsinkin jos mittarina käytetään muuttujien lukumäärää ja jakautumista esitelmien kesken. Yhteensä tarkastelujakson esitelmissä käytettiin 82:a diagnostisoivaa muuttujaa, ja yhdessä esitelmässä oli keskimäärin 18 muuttujaa. Muuttujiksi kutsumme niitä tekijöitä (olioita) jotka tekstin koodaamisessa nousi-

vat joko toiminnan kohteiksi tai toimijoiksi. Useimmat muuttujat ovat kvantifioitavissa ja rinnastettavissa perinteisiin taloudellisiin muuttujiin, mutta osa muuttujista, esimerkiksi investointihalukkuus tai teknologian uudistaminen, ovat vaikeammin operationalisoitavia.

Ensinäkemältä muuttujien välisten suhteiden tarkastelu antaa kuvan varsin atomisoituneista diagnooseista (67 prosenttia muuttujista yhdistyi keskenään yhdellä linkillä; täysin vailla linkkejä oli lähes kymmenen prosenttia muuttujista). Esitelmien analyysin kannalta hajanaisuus ja heikkojen suhteiden runsaus ovat luonnollisesti haittatekijöitä; systemaattisten piirteiden löytäminen vaikeutuu. Jotta esitelmissä mahdollisesti piilevät systemaattiset piirteet saataisiin esille, tarkasteltavien muuttujien määrää on ainakin tilapäisesti vähennettävä. Karsinta tehtiin kolmella tavalla:

1. Rajoittamalla tarkastelu niihin muuttujiin, jotka esiintyivät keskimäärin vähintään joka toisessa esitelmässä,
2. porrastamalla kaikki muuttujat esiintymisti-

heyden mukaan sekä

3. katkaisemalla suhdetarkastelu siten, että ulkopuolelle rajattiin vain yhden kerran esiintyvät muuttujien väliset suhteet.

Eräänlainen *ydinmuuttujien* joukko saadaan kokoamalla ne muuttujat, jotka esiintyvät keskimäärin vähintään joka toisessa esitelmässä. Tähän joukkoon kuuluu kymmenen kansantaloudellista muuttujaa, noin 12 prosenttia kaikista esitelmien muuttujista (taulukko 3).

Valtiovarainministerioiden esitelmissä esiintyvistä muuttujista keskimäärin 47,6 % kuului näin määriteltyyn ydinmuuttujien joukkoon. Tätä voidaan havainnollistaa ajatusleikillä. Jos oletetaan, että esitelmän laatijoiden valittavana on 82 muuttujan joukko, he valitsevat joka toisen esitelmässä käytettävän muuttujan ydinjoukosta.

Ydinmuuttujat myös vakiintuvat ajassa nopeasti riippumatta siitä, mistä tarkasteluajanjakso katkaistaan. Kronologisessa järjestyksessä tarkasteltuna kaikki ydinmuuttujat oli käyty läpi jo toisessa esitelmässä (Heikki Tuominen, 1976). Tarkastelujakson ensimmäisessä, Johannes Virolaisen pitämässä esitelmässä, käytettiin seitsemää ydinmuuttujaa. Pisimmillään ydinmuuttujien täydellinen kasautuminen kesti kolme esitelmävuotta. Aineiston aikasarjan epätäydellisyys saattaa keinotekoisesti pidentää vakiintumisjaksoa. Kaksi esitelmävuotta saattaa olla lähempänä todellisuutta. Näin tehdyn rajauksen avulla sekavasta muuttuja-avaruudesta voidaan paikantaa selvä, suhteellisen stabiili ydin, joka vakiintuu nopeasti ja toistuu erilaisina kombinaatioina kaikissa esitelmissä.

Yksittäisiä ministereitä tarkasteltaessa virkamiestaustaiset ministerit (Tuominen, Rekola, Paavela) poikkeavat muista painottamalla huomattavasti enemmän ydinmuuttujia. Kansanedustajista nimitetyt ministerit ovat tässä katsontakannassa "luovempia". Diagnostisen yti-

men keskeisyyttä voidaan tarkastella myös muuttujien välisten suhteiden tasolla. Lähes 77 prosenttia muuttujien välisistä suhteista liittyi yhteen ydinmuuttujia, toisin sanoen keskimääräisessä esitelmässä oli muuttujien kesken 17 suhdetta, joista 13 liittyi ydinmuuttujaan. Esitelmien keskinäisessä vertailussa suhdetarkastelu paljastaa ydinmuuttujien keskeisyyden silloinkin, kun niitä on käytetty suhteellisen vähän. Tämä näkyy etenkin tarkastelujakson loppupään esitelmissä, joissa ydinmuuttujat "vetävät puoleensa" uusia muuttujia ja muodostavat uusien linkkien kautta yhteyksiä perinteisten muuttujien välille.

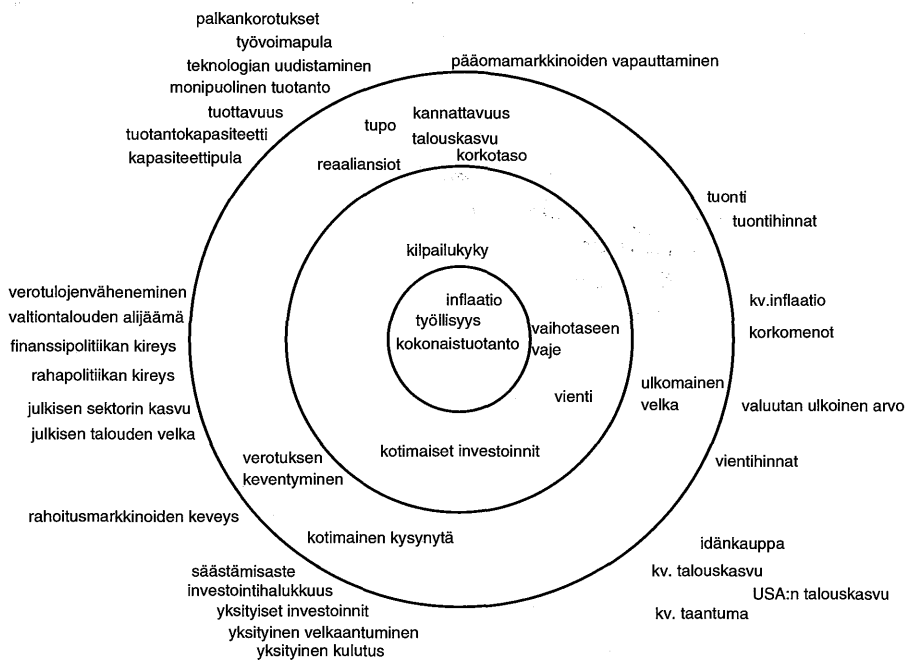
Esimerkiksi Iiro Viinasen vuonna 1994 pitämässä esitelmässä ydinmuuttujiin kuuluva *korkotaso* yhdistyy niin ikään ydinmuuttujaksi luokiteltuun *kotimaisiin investointeihin* uuden muuttujan, *luottamuksen*, kautta. *Investoinnit* ja *korkotaso* yhdistyvät aikaisemmasta poikkeavan kausaalisen päättelyn avulla. Voidaan ajatella, että *investointien* ja *korkojen* yhteys oli aikaisemmin mekaaninen ja tavallaan epäproblemaattinen; uudessa diagnoosissa suhde on problematisoitu taloudellisten toimijoiden luottamuksessa tapahtuvien muutosten funktioksi. Tällä puolestaan on merkitystä talouspolitiikan käytännön ratkaisujen kannalta: luottamuksen käsite mobilisoi ympärilleen uusia taloudellisia toimijoita (esim. pankit ja kotitaloudet), joista täytyy tehdä talouspolitiikan liittolaisia. Diagnostiikan vakaan ytimen kannalta tällaiset muutokset merkitsevät haastetta, joka ajatusmallin tasolla ratkaistaan tyypillisesti integroimalla uusi muuttuja ydinmuuttujiin.

Käytännön talousteorian rakenne

Jos edellä tarkasteltiin muuttujien hajontaa esitelmien kesken, seuraavassa kiinnitetään aluksi huomio kaikkien muuttujien absoluuttisiin

Kuvio 3 Diagnostisten muuttujien frekvenssijakauma kansantalouden tilinpidon kehikossa

määriin analysoiduista esitelmistä laskettuna (yksinkertainen frekvenssijakauma). Tämän jälkeen tarkastellaan muuttujien välisiä kausaalisuhteita. Tarkastelutapa hävittää yksittäisten puheiden väliset erot. Jotta joidenkin muuttujien runsas diagnosointi yksittäisissä esitelmissä voitaisiin kontrolloida, kannattaa frekvenssijakaumaa verrata edellisen jakson hajontatyypin analyysiin. Frekvenssijakauma hajotettiin kuvan 3 mukaisesti sisäkkäisille kehille siten, että keskellä ovat eniten ($f > 15$) ja ulkoreunalla harvoin diagnosoidut muuttujat ($2 < f < 5$). Uloimmalla kehällä ovat muuttujat, joiden frekvenssi oli 6-10. Väliin jäävän kehän muuttujia diagnosoitiin kaikkiaan 11-15 kertaa. Vain yhden kerran esiintyneet muuttujat on rajattu tarkastelun ulkopuolelle.

Aluksi voidaan verrata hajonta- ja frekvens-

sijakaumia. Kahdella sisimmällä frekvenssikehällä on seitsemän kymmenestä ydinmuuttujasta. Ydinmuuttujia käytetään siis tasaisesti budjettiesitelmissä. Tulkintavaikeuksia aiheuttaa joidenkin muuttujien yhdistäminen ydinmuuttujia määriteltäessä. *Rahamarkkinoiden keveys* ja *korkotaso* on tulkittu diagnosti-soimaan samaa ilmiötä, samoin kuin *kotimainen kysyntä* ja *yksityinen kulutus*. Tiukkaan ottaen yhteen koodatuilla muuttujilla on eroja, mutta näin saatiin ydinmuuttujien ryhmästä riittävän suuri, jotta puheiden väliset erot tulisivat näkyviin.

Kotimaiset tarjontatekijät korostuvat diagnooseissa. Varsinaisiin vahvoihin kotimaisiin kysyntämuuttujiin voidaan lukea vain *kotimaiset investoinnit*, jolla viitataan nimenomaan teollisuuden investointeihin. Yksityisten kansa-

laisten kulutus tulee mukaan vasta uloimmalla kehällä, mutta sielläkin upotettuna kotimaiseen kokonaiskysyntään. Ilman muuttujien yhdistämistä yksityinen kulutus olisi jäänyt kokonaan kuvion ulkopuolelle.

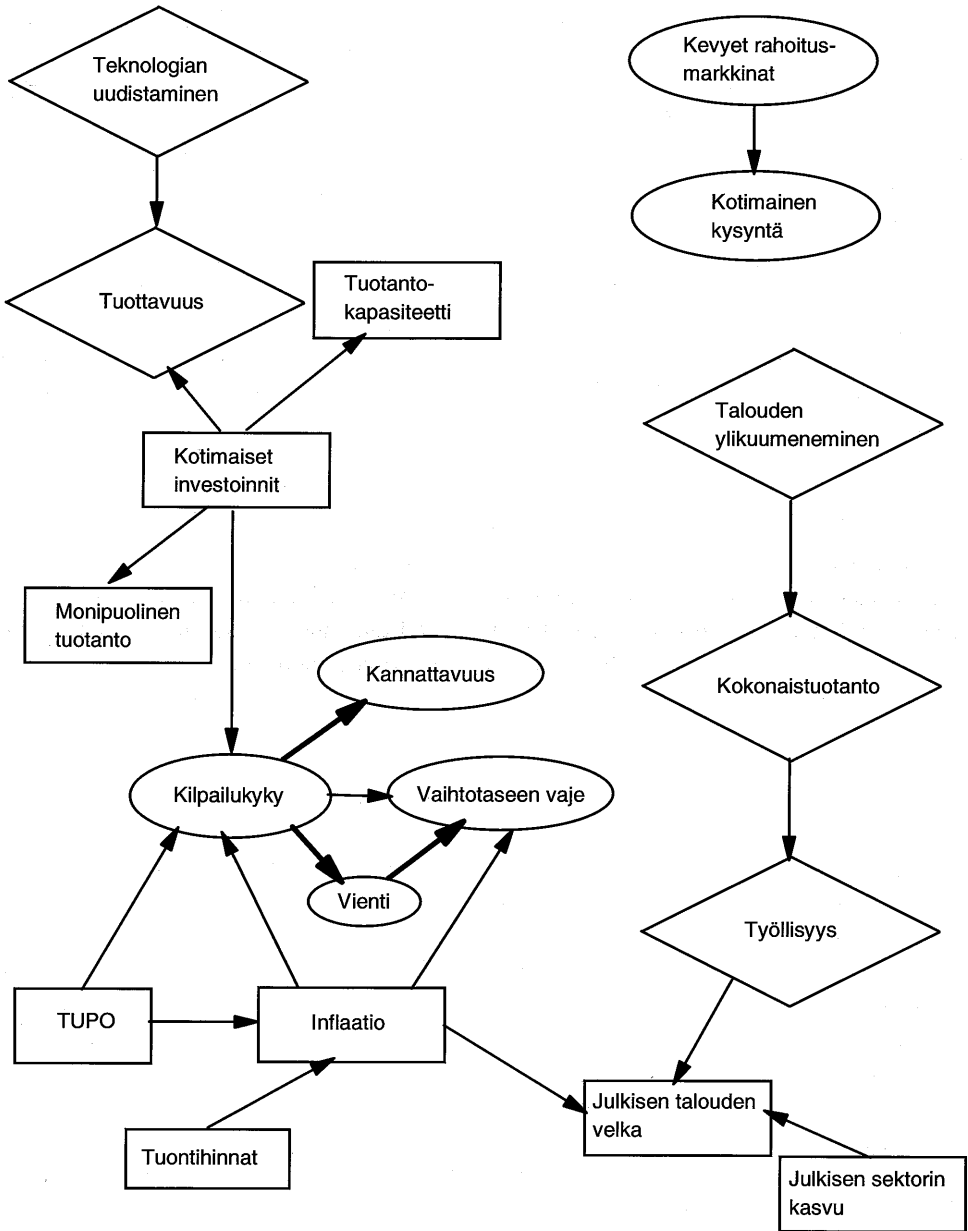
Lopuksi kaikista vahvoja kausaalilinkkejä (suhdefrekvenssi > 1) muodostavista muuttujista tehtiin ryhmittelyanalyysi, jossa esittiin muuttujaryhmiä, joiden sisäiset yhteydet olisivat mahdollisimman vahvoja ja joiden keskinäiset (so. ryhmien väliset) yhteydet olisivat mahdollisimman heikkoja. Ryhmittelyanalyysin tulokset koodattiin yhteysmatriisiin, josta laskettiin muuttujien ja ryhmien optimaaliset etäisyydet. Kuvassa 4 muuttujien välisten yhteyksien suhteellinen vahvuus näkyy nuoliviivan paksuutena.

Kuviota voi yleisesti tulkita siten, että se muodostaa talouspoliittisen diagnostiikan paradigmaattisen ytimen, ts. käytännön talusteorian, jossa on neljä käsitteellistä osajärjestelmää, joista kolmella on erotettavissa edelleen oma alajärjestelmänsä. Muista selvästi erillään on rahan saatavuuden ja kotimaisen kysynnän välistä suhdetta problematisoiva muuttujien ryhmä.

Siirryttäessä kuviossa suoraan alaspäin vastaan tulee ryhmä, joka aluksi esittää tyypillisen suhdannetyöttömyysmallin. Sillä on lisäksi yhteys alaryhmään, joka liittyy julkisen talouden velkaantumisen työttömyyteen ja julkisen sektorin kasvuun. Historiallisesti suhdannetyöttömyysblokki on melko tuore, 1990-luvun tuote. Julkisen sektorin (liika)kasvu ilmaantui budjettiesitelmiin jo 1980-luvun alkuvuosina Ahti Pekkalan ministerikaudella. Kuvion vasemmassa yläkulmassa on ”rakennepoliittinen” investointeja ja tuotantorakenteita yhdistävä muuttujaryhmä. Se yhdistyy investointien ja kilpailukyvn välityksellä varsinaiseen vientiorientoituneeseen pääryhmään.

Eniten välittäviä kausaalisuhteita muihin muuttujiin on *kilpailukyvyllä* ja *inflaatiolla*. Nämä kaksi muuttujaa yhdistävät reaali muuttujia toisiinsa. Esimerkiksi tupo-ratkaisu välittyy (indeksillä mitattavan) *kilpailukyvn* kautta *vientiin*. Välittävillä muuttujilla on kyky kääntää yhden talouden osa-alueen problematiikka toisen osa-alueen kielelle. Kuten tiedetään, *tupo* ei ole ainoastaan työehtosopimusten neuvottelufoorumi, vaan se muuntuu *kilpailukyvn* ja *inflaation* kaltaisten käsitteiden avulla kansantaloutta monella tapaa koskettavaksi asiaksi. Tavallaan tautologisesti voisi todeta, että juuri tästä syystä tulopolitiikkaa on harjoitettu. Talouden ajattelumallin kannalta katsottuna voidaan kysyä, olisiko tulopolitiikka ollut mahdollista tai järkeväksi tunnustettua ilman tällaista käsitystä talouden toiminnasta. Toisaalta voidaan ajatella, että esimerkiksi inflaatio mahdollistaa sen, että voimme puhua samaan aikaan *tuontihinnoista* ja *julkisen talouden velasta*. Vahvasti kausaalinen muuttuja on myös *kotimaiset investoinnit*, joka on tässä yhteydessä puhtaasti selittävä muuttuja. Pelkästään selittävässä asemassa olevat muuttujat ovat yleensä reaali muuttujia ja ne tarjoavat hyvän sisääntuloväylän edustukselliselle politiikalle, joka on huomattavan riippuvainen aineellisesta tuotoksesta. Mallissa on myös joitakin vain selitettävässä asemassa olevia muuttujia, kuten edellä mainittu *julkisen talouden velka*. Näitä muuttujia voidaan - varsinkin silloin kun niillä on useita selittäjiä - pitää tavallaan talouden toiminnassa itseisarvoisina muuttujina, koska taloudellinen toiminta ja sen vaikutukset päättyvät niihin. Ne ikään kuin imevät talouden vaikutukset mutta eivät itse vaikuta takaisin talouteen. Tämä pitää toki paikkansa vain talouden ajattelumallin vahvassa versiossa, jossa yksittäiset käsitteiden väliset suhteet on karsittu pois. Varsinkin viime vuosina julkisen talou-

Kuvio 4 Kansantalouden diagnostinen malli

den velalla on katsottu olevan kausaalivaikutuksia ainakin korkotasoon.

Kuviosta voisi tehdä lukuisia muita tulkintoja muuttujien välisistä suhteista ja etäisyyksistä, mutta tässä tyydymme nostamaan esille vielä joitakin puuttuvia yhteyksiä. Varsinkin *työllisyyden*, *inflaation* ja *kotimaisen kysynnän* väliset suhteet on jätetty budjettiesitelmissä analysoimatta. Ne kaikki esiintyvät eri muuttujaryhmissä. Yksi selitys voisi olla käytännön talousteorian eriytyminen varsinaisesta akateemisesta talousteoriasta, jossa ko. suhteiden tutkimus on keskeistä.

Kansantalouden tilinpito - vallan keskittämisen vai vallanjoon väline?

Siirrymme lopuksi pohtimaan kuviossa 4 kuvattun mallin ja yksittäisten budjettiesitelmien taustalla olevaa käsitystä taloudesta. Useiden erilaisten analyysiemme - ekonomisteille yllätyksetön - päätulos on kansantalouden tilinpidon keskeisyys. Tosin vaikka budjettiesitelmien diagnostinen runko noudattaa pitkälle kansantalouden tilinpidon periaatteita, vivahteet ovat silti selvästi suomalaiskansalliset. Varsinkin ostovoiman kehityksellä ja suhdanteiden tasaamisella ei näyttäisi olevan tutkimusjaksolla kovinkaan oleellista roolia, joskin täystyöllisyyden periaate otetaan sinänsä keskeiseksi huolenaiheeksi. Toisaalta inflaatiolla näyttää olleen erityisen keskeinen paino jo kauan ennen Maastrichtin kriteereitä ja vapautuneita rahamarkkinoita.

Tässä yhteydessä kysymys kansantalouden tilinpidosta on kuitenkin perustavampi. Mitä pitäisi ajatella siitä, että suomalainen talouspolitiikka menneisyyden diagnostiikan osalta on pitkälti kansantalouden tilinpidon pohjalle rakentuvaa? Edustaako kansantalouden tilinpito viisauden ja kokemuksen tiivistymää, jonka va-

raan menneisyyden tulkinta on turvallista pohjata? Vai onko kyseessä enemmän konventio, jonka varaan voidaan perustaa tarkoituksenmukainen ja tehokas keskustelu talouspolitiikan tavoitteista ja tulevaisuudesta?

Tilinpidon käsitteet ovat ainakin jossain määrin ongelmallisia. Niiden taustalla on mm. runsaasti dualistista yksinkertaistamista ja vastakohta-ajattelua, jotka periytyvät kaukaa historiasta. Esimerkiksi tuottamattoman ja tuottavan toiminnan erottaminen toisistaan löytyy jo 1600-luvun kansantalouden tilinpidosta (vrt. kuviossa 3 kotimaiseen kysyntään sisältyvän kulutuksen erkaantuminen muusta taloudesta). 1600-luvun poliittisen aritmetiikan pohjalta syntyneiden taloustieteen ja yhteiskunnallisten tilastojen (Buck-Morse 1995; Miller 1986) yksi keskeinen ongelma oli tuottavan ja tuottamattoman sektorin erottelu. Varhaisvaiheen laskentajärjestelmien kehittäjät tunnustivat kuitenkin paremmin kuin monet talousihmiset nykyään, että tuotannon ja kulutuksen rajanveto on mitä harkinnanvaraisin¹.

Viime vuosina on talouden tilinpitojärjestel-

¹ 1700-luvun fysiokraateille tuotannosta erotettu kulutus merkitsi tuotannossa syntyneen arvon tuhoamista. Maa oli heille kaiken arvonmuodostuksen ja tuotannon perusta. Ranskalainen lääkäri ja fysiokraatti François Quesnay puhui eksplisiittisesti äiti-Maan ja isä-Työn avioliiton hedelmistä. Quesnay esitti vuonna 1758 ensimmäiset varsinaiset kansantalolaskelmat, eräänlaisen talouden kartan, jossa toimijoina olivat maanviljelijät, maanomistajat ja käsityöläiset. Quesnay näki lääkärin taustansa mukaisesti talouden jättiläismäisenä verenkiertojärjestelmänä. Syy miksi häntä voi pitää nykyaikaisen taloustieteen isänä liittyy arvonlisän ideaan. Maatalous(tuotanto) oli fysiokraattisen opin mukaan (ainoa) hedelmällinen varallisuuden kasvua tuottava sektori. Quesnayn sanoin, "steriileissä" sektoreissa, kaupassa ja käsityössä raha yksinkertaisesti kiersi, ja vain maatalous oli tuottava sektori (Buck-Morse 1995).

mistä käyty laajaa ja laadukasta yhteiskuntatieteellistä keskustelua (esim. Buck-Morse 1995; Miller 1986; Miller & Rose 1990; Power 1992; Rose 1991). Tästä keskustelusta voimme saada arvokkaita vihjeitä siitä, miten kansantalouden tilinpidon keskeiseen rooliin talouspoliittisessa diagnostiikassa voidaan suhtautua. Kirjoittajat ovat korostaneet kirjanpitojärjestelmien luonnetta vallan instrumenttina. Talouspoliittisen argumentaation, poliittisen aritmetiikan, poliisi- ja valtiotieteen sekä tilastotieteen juuret ovat pitkälle yhteiset (Hacking 1991; Miller & Rose, 1990; Rose 1991). Kirjoittajat ovat myös muistuttaneet, että poliittisen hallinnan ja tiedonhallinnan teknologiat saavat puheissa ja teorioissa hyvin erilaisen sävyn eri maissa¹

Erityisesti ranskalaisessa traditiossa tilinpito nähdään usein ihmisten kontrollin ja sääntelyn välineenä, kun taas anglosaksisessa traditiossa tuodaan esiin tilinpidon keskeinen rooli pluralistisessa monen toimijan yhteiskunnassa: vain objektivisoituneet numeeriset kuvaukset yhteiskunnasta ja erilaiset standardit mahdollistavat yhteisten intressien ilmauksen poliittisena toimintana (Power 1992; Rose 1991). Voisi ajatella, että Suomessa eturyhmien ja valtionhallinnon numero-orientoituneisuus - "tuoreim-

mat Tuposeton laskelmat" - edustaa jälkimmäistä tulkintaa.

Moderni kansantalouden tilinpito ei ole vian kuvaus todellisuudesta, vaan se on käsitteellinen, huomioineen, laskelmineen, professionaalisine vaatimuksineen ja tilastointijärjestelmineen luonut varsinaisesti toisen maailmansodan jälkeisenä aikana oman erityisen hallinnan teknologian (*technology of government*). Kysymys ei ole puhtaasti järjestelmän soveltamisesta vaan myös järjestelmän todellisuutta luovasta ominaisuudesta. Se mikä on tästä näkökulmasta ratkaisevaa, ei ole niinkään talouspolitiikan ohjaaminen erilaisten vaihtoehtojen välillä, vaan vaihtoehtoja tuottavan käsitejärjestelmän olemassaolo. Tärkein yksittäinen suomalainen talouspoliittinen päätös on ollut SNA-järjestelmän käyttöönotto 1940-luvun lopulla. Vasta tällaiset tilinpitojärjestelmät mahdollistavat "kauko-vaikuttamisen" ja vallan keskittämisen (Latour 1987). Hyvä esimerkki yhden kuvan vallasta ja kaukovaikuttamisen muodoista on valtion velkaantuneisuuskuva, joka levisi laajasti jo 1990-luvun talouslaman alkuvaiheessa.

¹ Ranskalainen tilinpitojärjestelmä kehittyi tämän vuosisadan alkupuolella saksalaisen mallin mukaisesti enemmän institutionaalista tulonjaon seuranta-järjestelmää korostaen, kun taas Englannissa kehittyi funktioittainen (kulutus, tuotanto, investoinnit jne.) seurantajärjestelmä (Miller 1986; Niitamo 1970, 1971). Tänä päivänä laajimmin käytetty YK:n virallistama kansantalouden tilinpidon järjestelmä on englantilaisen Richard Stonen kehittämä kansantalouden tilinpito (SNA), joka perustuu seuraavaan kysyntä- ja tarjontatekijöiden tilinpidolliseen identiteettiin: Vienti+Yksityiset Investoinnit+Yksityinen Kulutus+Julkiset investoinnit+Julkinen kulutus = Bruttokansan-tuote+Tuonti.

Osittain erilaisten tilinpitojärjestelmien vaikutuksesta ranskalainen järjestelmä on tukenut enemmän kasvun, modernisaation ja suunnittelun kolmiyhteyttä, kun taas englantilainen järjestelmä on keynesiläisittäin tukenut lähinnä julkisella kulutuksella suhdanteita tasaavaa politiikkaa (Miller 1986, 95). Ranskalaiset ovat kritisoineet englantilaista SNA-tilinpidon traditioita yhtäältä siitä, että se keinoitekoisesti olettaa kulutuksen ja tuotannon rajanvedon triviaaliksi, ja toisaalta siitä, että funktioittainen tarkastelu on ennustamisen kannalta hankalaa. Instituionaalisten konkreettisten toimijoiden toimintaa on helpompi ennakoida kuin yksityisen tai julkisen kulutuskysynnän kaltaisten abstraktien entiteettien.

Tuloksia

Sisällöllisesti tarkasteltuna kaikki tutkimuksemme erilliset analyysit korostivat kotimaisten tarjontatekijöiden keskeisyyttä. Esimerkiksi tuonnin diagnostiikka näkyy vain vaihtosuhteen kautta. Jokseenkin odotetusti koko diagnostisen käsitteistön ytimen (frekvenssein mitattuna) muodostavat työllisyys, kokonaistuotanto ja inflaatio. Mielenkiintoista on inflaation ja työllisyyden välisen suhteen spesifioimattomuus. Työllisyys näyttää liittyvän tuotannon tasoa määrittäviin tekijöihin, kun taas inflaatio on käsitelty osana tulopolitiikkaa ja markkinoiden toimivuutta. Käsitteiden välisiä suhteita tarkasteltaessa kaikkein voimakkain ryhmä muodostuu kilpailukyyn kautta vientiin ja vaihtotaseesta investointeihin. Tämä 'superblokki' yhdistyy inflaation kautta muihin blokkeihin.

Keskeisimmät ydinmuuttujat - kokonaistuotanto, inflaatio ja työllisyys - ovat varsin yllätyksettämiä. Erityinen suomalaisen talouspolitiikan malli (vrt. Pekkarinen ja Vartiainen 1993) on löydettävissä seuraavaksi tärkeimpien muuttujien painotuksesta. Keskeisen aseman puheissa saavat investoinnit, kilpailukyky, vienti ja vaihtotaseen vaje. Esimerkiksi yksityisellä kulutuksella ei näyttäisi olevan kovinkaan suurta painoa.

Yksittäisten puheiden tasolla korostuu kaksi ilmiötä. Toisaalta voidaan havaita, että ministerit poikkeavat toisistaan erityisesti marginaalisten käsitteiden käytössä. Lisäksi taloushallinnon sisältä nousevat valtiovarainministerit käyttävät selvästi niukemmin marginaalikäsitteitä ja rakentavat diagnosoinsa melko puhtaasti ydinkäsitteiden varaan. Toisaalta kronologinen tarkastelu osoittaa, että ydinkäsitteistö vakiintui jo tarkastelujakson alussa. Tarkastelukulmaa laajentamalla käy odotetusti ilmi, että

nykyhetkeä lähestyttäessä talouden psykologia – luottamus ja uskottavuus – ilmaantuu käsitteistöön (kts. Heinonen, Mykkänen, Pantzar, Roponen, 1996) . Hieman heikompi trendi näyttää olevan käsitteistön 'kotimaistuminen', mikä johtuu ainakin osittain 'kansainvälisten' termien vähäisyydestä ydinkäsitteiden (vienti, kilpailukyky, vaihtotase) joukossa.

Lopuksi on syytä todeta, että talouspoliittisen diagnoosikäsitteistön paradigmat etsittäessä voi olla harhaanjohtavaa tarkastella pelkästään valtiovarainministerin vuotuista budjettiesitelmää Kansantaloudellisessa Yhdistyksessä. Vaikka esitelmät muodostavat talouspoliittisen julkisuuden ehkä tärkeimmän tekstiaineiston, ne eivät suinkaan kerro tyhjentävästi talouspolitiikan suunnitteluinstituution ajattelusta. Sen sijaan ne kertovat jotakin talouspoliittisen keskustelun tyypillisyyksistä ja virallisen, hallituspolitiikkaan kietoutuvan taloudellisen analyysin painopisteistä.

Kirjallisuus

Buck-Morse, Susan (1995) Political Economy on Display. *Critical Inquiry* 21 (Winter), 434-467.

Hacking, Ian (1991): How should We Do the History of Statistics? Teoksessa *The Foucault Effect: Studies in Governmentality* (eds. Graham Burchell, Colin Gordon & Peter Miller) Chicago, The University of Chicago Press.

Heinonen, Visa, Juri Mykkänen ja Mika Pantzar (1996) Suljettu sektori avoimen sektorin kakulla - Valtiovarainministerin budjettiesitelmät 1974-1994. Janus, *Sosiaali-politiikan ja sosiaalityön aikakauslehti*, ilmestyy.

Heinonen, Visa, Juri Mykkänen, Mika Pantzar ja Seppo Roponen (1996): *Suomalaisen ta-*

- louspolitiikan ajattelumallit valtiovarainministerien budjettiesitelmissä 1974-1994.* Helsinki, Kuluttajatutkimuskeskus.
- Latour, Bruno (1987): *Science in Action.* Milton Keynes: Open University Press.
- Liikanen, Erkki (1987): Vuoden 1988 budjetti. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1987:4, 361-366.
- Liikanen, Erkki (1988): Budjettiesitelmä. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1988:4, 355-359.
- Liikanen, Erkki (1989): Budjettiesitelmä. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1989:4, 401-404.
- Louekoski, Matti (1990): Vuoden 1991 budjettiesitys. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1990:4, 371-378.
- Miller, Peter (1986) Accounting for Progress - National Accounting and Planning in France: A Review Essay. *Accounting, Organization and Society* 11, No. 1, 83-104.
- Miller, Peter & Nikolas Rose (1990) Governing Economic Life. *Economy and Society* 19, No. 1, February, 1-31.
- Moilanen, Timo ja Seppo Roponen (1994) *Kvalitatiivisen aineiston analyysi Atlas/ti-ohjelman avulla. Menetelmäraportteja ja käsikirjoja 2/1994.* Helsinki, Kuluttajatutkimuskeskus.
- Niitamo, Olavi (1970) R.A. Stone, kivi jota rakentajat eivät hylänneet. *Sosiologia* No. 2, 141-142.
- Niitamo, Olavi (1971) Kansantalouden kirjanpidon lähtökohtia. *Sosiologia* No. 1, 18-24.
- Ollila, Esko (1986): Vuoden 1987 budjetti. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1986:4, 325-332.
- Paavela, Paul (1978a): Finanssi- ja rahapolitiikan mahdollisuuksista kansantalouden elvyttämisessä. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1978:1, 3-10.
- Paavela, Paul (1978b): Finanssipolitiikan linjat. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1978:4, 353-364.
- Pekkala, Ahti (1979): Budjettipolitiikan linjasta. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1979:4, 356-369.
- Pekkala, Ahti (1980): Näkökohtia valtion tuloja menoarviosta vuodelle 1981. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1980:4, 343-355.
- Pekkala, Ahti (1981): Talousarvio vuodelle 1982. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1981:4, 403-411.
- Pekkala, Ahti (1982): Talouspolitiikan lähiajan näkymät. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1982:4, 327-333.
- Pekkala, Ahti (1983): Vuoden 1984 tulo- ja menoarvioesitys. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1983:4, 405-411.
- Pekkala, Ahti (1984): Vuoden 1985 tulo- ja menoarvioesitys. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1984:4, 349-355.
- Pekkala, Ahti (1985): Vuoden 1986 tulo- ja menoarvio. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1985:4, 375-380.
- Pekkarinen, Jukka ja Juhana Vartiainen (1993): *Suomen talouspolitiikan pitkä linja.* WSOY, Juva.
- Power, Michael (1992) After Calculation? Reflections on Critique of Economic Reason by André Gorz. *Accounting, Organizations and Society*, Vol. 17, No. 5, 477-499.
- Rekola, Esko (1977): Budjettipolitiikan linjasta. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1977:1, 3-12.
- Rose, Nikolas (1991) Governing by the numbers: figuring out democracy. *Accounting, Organizations and Society* vol 16, 7, 673-692.
- Strübing, Jörg (1995) *Computer-assisted analysis in qualitative social research - a comparison.* Julkaisematon käsikirjoitus.

- Tuominen, Heikki (1976): Vuoden 1976 budjettiesityksen talouspoliittinen tausta. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1976:1, 12-20.
- Viinanen, Iiro (1991): Vuoden 1992 budjettiesitys. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 4/1991, 411-416.
- Viinanen, Iiro (1992): Talouspolitiikka ja vuoden 1993 budjettiesitys. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 4/1992, 545-550.
- Viinanen, Iiro (1993): Talouspolitiikka ja vuoden 1994 budjettiesitys. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 4/1993, 553-558.
- Viinanen, Iiro (1994): Talouspolitiikka ja vuoden 1995 budjettiesitys. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 4/1994, 554-557.
- Viirolainen, Johannes (1975): Talouspolitiikan haasteet lähivuosina. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1975:1, 21-27.